

NT-80326/NAT Útmutató
a Hon- és népismeret atlasz
használatához

Készítette: Dr. Baksa Brigitta

Kedves Kollégák!

Nagy örömmel nyújtjuk át Önöknek a Hon- és népismeret tankönyvcsalád legújabb tagját. A tantervi követelményekben meghatározott témakörök alapján összeállított atlasz szemléltető anyaga jól kiegészíti az *Élet a házban* (5. évfolyam) és az *Élet a faluban* (6. évfolyam) tankönyvek képanyagát. Már a tankönyvek felépítésében is törekedtünk arra, hogy a gyerekek mindig kötni tudják az illusztrációkat azok származási helyéhez. Ezt a célt szolgálja a könyvek végén található névmutató és a kétféle térkép. A térbeli tájékozódásban és a térképhasználatban megszerzett jártasság nemcsak a hon- és népismeret órákon kamatoztatható, a gyerekek más tantárgyak keretében is jó hasznát vehetik ennek a gyakorlatnak.

Az atlasz 15 témakört szemléltet 15 oldalpáron megjelenő térképen. Az első belső borítóoldalon a történeti Magyarország megerendszere látható a vármegyék címerével. A hátsó belső borítón a 19. század végének, 20. század elejének jeles néprajzkutatói jelennek meg. Azokat az ismeretrészeket, amelyeknek területi megoszlása elsősorban megyénként követhető nyomon, megyebeosztású szigettérképeken ábrázoltuk. A nagyobb tájakhoz köthető néprajzi jelenségek ábrázolása a Kárpát-medence térképén jelenik meg.

Az atlasz nemcsak egy-egy témakör alaposabb illusztrálását teszi lehetővé, hanem a képeken bemutatott tárgyi, illetve szellemi kultúra elemeit lehetőség szerint a leggyakoribb előfordulási helyükön ábrázolja. Így az elsajátított ismeretek táji, illetve néprajzi csoportokhoz való kötődése is szemléltethető. A tananyaghoz kapcsolódó feladatok segítségével az atlasz használata gyakorlattá válhat a hon- és népismeret órákon.

A tankönyvekhez készült tanári kézikönyvekben lévő feladatsorokat minden órán kiegészíthetjük az atlasz használatát igénylő feladattal is. Természetesen minden kolléga a saját ötletei, és egyéni módszertani tapasztalata alapján tudja legjobban bevinni ezt az új taneszközt a tanítás-tanulás folyamatába. Az Önök ötleteinek tárházát mi csak kiegészíteni szeretnénk néhány példával.

Az atlasz nemcsak a hon- és népismeret órákon használható. Szeretnénk arra is példát adni, hogyan hasznosíthatják más tantantárgyak keretében.

Bízunk benne, hogy ezzel az új taneszközzel még szemléletesebbé, érdekesebbé tudják tenni a hon- és népismeret tanítását, és úgy a diákoknak, mint Önöknek egyaránt sok örömet jelent majd a nemzeti kultúránk fontos részét képező ismeretanyag közvetítése.

Baksa Brigitta

A Kárpát-medence és környékének magyar tájnevei, és nevesebb néprajzi csoportjai

A térkép néhány jellegzetes néprajzi tájat illetve csoportot mutat be a teljesség igénye nélkül. Az adott tájon vagy néprajzi csoportban élő emberek jellemző karakterisztikus jegyeinek ábrázolása a népesség egységére utal.

A magyarság fogalmának tárgyalásakor figyelembe kell vennünk, hogy népünk több kisebb, önálló jegyekkel bíró kultúrával rendelkező népcsoport összessége. Ők adják nemzeti kultúránk egységes képében a számtalan egyéni szint.

A térképen megjelenő néprajzi tájak, illetve csoportok: Rábaköz, Hetés, Belső-Somogy, Bakonyalja, Kiskunság, Tolna megyei Sárköz, Kalocsai-Sárköz, Szerémség, Tápió mente, Jászok, Palócok, Garam mente, Matyók, Hortobágy, Sárrét, Torockó vidéke, Hunyadi csángók, Tiszahát, Székelyek, Kalotaszeg, Gyimesi csángók, Moldvai csángók.

Feladatok:

Keressük meg együtt a térképen, hogy a gyerekek lakóhelye melyik néprajzi tájon belül található, illetve melyikhez van a legközelebb. Minden gyerek válasszon a térképről önállóan egy néprajzi tájat vagy csoportot jelképező képet, és a tankönyv végén lévő térképpel összevetve gyűjtse ki, és írja le a füzetébe, hogy ezt mely más tájak vagy néprajzi csoportok veszik körül. Pl.: Ha a választott táj a Tápió mente, akkor a füzetbe a Galga mente, Jászság, Nagykunság, Kiskunság kerül.

A feladatok célja, hogy a gyerekek meg tudják határozni szülőhelyük néprajzi hovatartozását, és tudjanak tájékozódni a térképen. A néprajzi csoportok hasonló kulturális jegyeinek vizsgálata során később nagy segítséget jelenthet majd azok területi behatárolása, egymáshoz való elhelyezkedésük ismerete.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom és ének-zene: A térkép segítségével könnyen azonosíthatjuk egy-egy népköltészeti alkotás gyűjtési helyét (pl.: palóc népmese, vagy székely népballada). Ugyanígy énekórákon is segítségünkre lehet a térkép a tanult népdalok származási helyének megkeresésében.

Történelem: A térkép vizsgálata során felhívhatjuk a gyerekek figyelmét arra, hogy a kunok keleti szláv elnevezéséből, a *polovec* szóból származik a palóc csoportnév. Jól beazonosíthatjuk a mai Kiskunság és Nagykunság területét a kunok IV. Béla által kijelölt önálló szállásterületével a Temes, Maros, Körös folyók, valamint a Duna-Tisza közén, illetve a Mezőföldön.

Rajz és vizuális kultúra: Portrérajzolásnál összehasonlíthatjuk a térképen megjelenő rajzok karaktervonásait, kiemelhetjük a jellemző jegyeket (arcforma, orr, szemek stb).

Magyarország vallásfelekezeti megoszlása a 20. század elején

Ezen a térképen arra törekedtünk, hogy a vármegyékben jellemző többségi vallást ábrázoljuk, és ezzel az ország általános vallási megoszlásának képét olyan módon mutassuk be, hogy az értelmezhető legyen a 10-12 éves korú gyerekek számára. A térkép tanulmányozása során ne mulasszuk el felhívni a tanulók figyelmét arra, hogy bármely vallást jelölő színnel lefedett vármegyében lehetnek más vallási többséggel rendelkező települések is, ezek ábrázolása azonban meghaladja egy iskolai atlasz kereteit.

A felekezeti megoszlást ábrázoló diagram a népszámlálási adatok alapján mutatja a különböző vallások arányát a 20. század elején. Ez némi segítséget nyújt az egységesített színezés értelmezésében. Az izraelita lakosság kisebb-nagyobb mértékben minden településen képviseltette magát. Jelölésükre azonban csak a 20 %-ot meghaladó létszamarány esetében volt lehetőség a térkép könnyebb áttekinthetősége miatt.

Feladatok:

Keressék meg a tanulók lakóhelyük hozzávetőleges helyét a térképen, és jelöljék meg. Vessék össze saját ismereteiket a település felekezeti hovatartozásáról a térkép színezésével. Előfordulhat, hogy a település többségi vallása eltér a térképen jelölttől. Ilyenkor utaljunk a fent említett magyarázatra. A gyerekek gyűjtsenek, vagy rajzoljanak képet településük templomáról, templomairól, és ragasszák be a füzetükbe. Több felekezet jelenléte esetén érdeklődjenek ezek arányáról (az önkormányzati hivatalok népesség-nyilvántartói tudnak felvilágosítást adni), és írják be a füzetbe ragasztott templomképek alá.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék saját településük vallási megoszlását, hogy később tudjanak következtetni bizonyos felekezethez kötött szokások egykori meglétére, ha ezek már nem élnek. Hívjuk fel a gyerekek figyelmét az egyházak fontos szerepére (gyakran a tiltás oldaláról), illetve az egyházlátogatási jegyzőkönyvek komoly forrásértékére régmúlt szokások felderítésében.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem: A térképen megvizsgálhatjuk, hogy az ország mely területein tudott véglegesen teret hódítani a reformáció. Segítséget nyújthat a térkép vizsgálata II. József türelmi rendeletének értelmezése során is, amely utat nyitott a protestáns egyházak megerősödéséhez, miközben a katolikus rendek működését visszaszorította.

Rajz és vizuális kultúra: Művészettörténeti ismeretrészeknél alkalom nyílik a különböző templomok építészeti stílusának vizsgálatára, amelynek során nemcsak a korstílusok jegyei fedezhetők fel, hanem az is, ahogyan a felekezeti elvárások hatottak az építkezés módjára.

Magyarország nemzetiségi megoszlása a 20. század elején

A térkép a vármegyék területén a lakosság 50%-át meghaladó nemzetiséget jelöli a szíkulcs segítségével. Itt is fel kell hívnunk a gyerekek figyelmét, hogy ez nem jelenti azt, hogy az adott vármegyén belül egy-egy településen nem élhettek más nemzetiségűek, de a könnyebb értelmezhetőség miatt csak a többségi nemzetiség jelenik meg az ábrázoláson. Megkönnyíti az értelmezést a népszámlálási adatok alapján megrajzolt kördiagram. A cigány nemzetiségű lakosság előfordulásának sűrűségét a vármegyéken belüli alapszínen jelölt pontozás mutatja.

Feladat:

Hasonlóan a vallás-felekezeti megoszlás térképéhez, itt is keressék meg a gyerekek a lakóhelyüket, és azonosítsák be a többségi nemzetiség alapján településüket. Járjanak utána, hogy milyen más nemzetiségű emberek élnek még falujukban vagy városukban. Jegyezzék le a füzetükbe ezek nevét és százalékos arányát az összlakossághoz viszonyítva. (Sok településen működik kisebbségi önkormányzat, akik pontos felvilágosítást tudnak adni a nemzetiségi megoszlás arányáról.) Minden gyermek határozza meg saját nemzetiségi identitását, és az 5. évfolyamos tankönyv elején szereplő családfa rajzolásánál arról is érdeklődjenek, hogy az előző generációknál előfordult-e más nemzetiséghez tartozó tag a családban.

A feladat elsődleges célja, hogy erősítse a gyerekek identitástudatát. Ugyanakkor legyenek tisztában azzal, hogy közvetlen környezetükben milyen nemzetiségek élnek még, akik ha nyelvüket már nem is beszélik, de őrzik még összetartozásukat erősítő saját szokásaikat. Tudatosítsuk bennük, hogy bizonyos szokások meglétét nemcsak a vallási, de a nemzetiségi hovatartozás is meghatározhatja.

Hasonlítsák össze a gyerekek ezt a térképet a vallás-felekezeti megoszlást bemutató térképpel, és közösen beszéljék meg, hogy észrevesznek-e valamilyen összefüggést a nemzetiségi megoszlás és a vallási hovatartozás között. (Pl.: a németek, szlovákok többnyire evangélikusok, a szerbek a görögkeleti valláshoz tartoznak.)

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom: Szent István intelmeiben az idegenek megbecsülésére történő utalás elemzésekor a térkép vizsgálata segít megérteni, hogy mit takarnak államalapító királyunk gondolatai a sokszínű, gazdag kultúrájú ország erősítéséről.

Történelem: A tatárjárás utáni, vagy a Rákóczi szabadságharcot követő időszakra jellemző elnéptelenedés ellensúlyozására történt betelepítések, illetve betelepülések területeit összevethetjük a nemzetiségi területekkel, amelyről azt is leolvashatjuk, hogy milyen irányból érkeztek az elnéptelenedett ország-részekre.

Településtípusok

A tankönyv a tantervi követelményekhez igazodva nem tartalmazza a települések szerkezetére vonatkozó ismereteket. Az atlasz azonban lehetőséget biztosít arra, hogy bemutassuk a Magyarországon előforduló legjellemzőbb településtípusokat. Ezért az *Útmutató* is részletesebben tárgyalja ezt a témakört.

A falvak szerkezetét elsősorban a földrajzi környezet és a gazdálkodás módja határozza meg. A falu formája sokszor elárulja a település létrejöttének idejét, illetve a fennállása alatt megért sorsfordulatokat. A csoportos települések közül először a szabálytalan elrendezésű falvakról szólunk. A **halmazfalu** a települések egyik ősi formája, amelynek zegzugos utcái vannak, telkei szabálytalan alakúak, házai szabálytalan összevisszaságban állnak. Ilyen a legtöbb település ősi magja. A **szálláskertes településeken** a lakótelkek és a gazdasági udvarok csoportja térben elkülönült egymástól. A lakóházak gyakran kerítetlen, halmazos elhelyezkedésű telkeken álltak a település közepén. A másik beltelek a gazdaságvitelhez szükséges épületekkel a lakótelep mellett vagy távolabb helyezkedtek el. Ez a településforma elsősorban az Alföldön volt gyakori, de napjainkra már nagyrészt megszűnt. A szabályos faluformák egyik csoportja a **szalagtelkes falu**, ahol az egymás mellett fekvő hosszú, keskeny telkek hosszanti oldalukkal érintkeznek. A Kárpát-medence minden vidékére jellemző faluformának több változata is ismert. Az **orsós utcájú falu** szalagtelkei egy térszerűen kiszélesedő, majd fokozatosan újra elkeskenyedő utcát fognak közre. A középső téren legtöbbször a templom áll. A felföldi városok (Kassa, Eperjes, Szepesi) középkori eredetű középső része orsós utcájú, de Hollókő is szép példája ennek a településtípusnak. Az **úti** (út menti) **falvak** két sor szalagtelke egy a településen átfutó országút két oldalán helyezkedik el. A **leágazó úti** (útféli) **falvakon** pedig egy országútról leágazó mellékút vagy bekötőtűt halad keresztül. Az úti falvak az Alföld nagyfalvas területeit kivéve mindenhol jellemzőek. A **völgyi** (patak menti) **falu**_beltelkeinek rendjét pedig a közrefogott patakmeder határozza meg. Hegyvidéki települések szűk völgyeiben gyakori. A saktábla alaprajzú **tervezett falvakat** párhuzamos és derékszögű utcák által körülzárt téglalap alakú telektömbök alkotják. Ezek a települések a 18. században jöttek létre nagyszámban a Bánságban, Bácskában és a velük érintkező dél-alföldi területeken. A csoportos települések és a szörványtelepülések között átmenetet képeznek a **szeres települések**, amelyek egymástól elhatárolódó, de egy közigazgatási keretbe tartozó házcsoportokból állnak. Ez a településforma az Őrségben (szeres), és a Göcsejben (szeges) jellemző. A **szörványtelepülések** (tanyák) telkei, udvarai között szántóföldek, rétek, szőlők, erdők, legelők terülnek el. A lakóházak több száz méteres vagy kilométeres távolságban állnak egymástól. Tanyák elsősorban az Alföldön alakultak ki.

Feladat:

Közösen vizsgáljuk meg, hogy a gyerekek lakóhelye melyik településtípushoz tartozik, illetve a különböző korszakokban létrejött részeire melyik faluforma jellemző.

Építkezési módok a természeti körülményeknek megfelelően

A térkép a tankönyv által is részletesen tárgyalt négy nagy házterület természeti körülményei által meghatározott építkezési módot szemlélteti az alapanyagok megmunkálásának és felhasználásának ábrázolásával. A gyerekek láthatják a rajzokon a rendelkezésre álló építőanyagokból történő építkezés folyamatát. Az Alföld kevés erdővel rendelkező, vízjárta, sík területein elsősorban a földfalak építése volt jellemző. A térkép a vertfal, a vályogfal, és a favázás sövényfal készítését mutatja be. A Dunántúl és Erdély fában gazdag vidékein a boronafalú házak terjedtek el. A felvidéki tájakon a fa-, kö-, sövény- és földfalak egyaránt előfordultak.

Tetőfedéshez szintén olyan anyagot használtak, ami rendelkezésre állt az adott területen. A csapadékosabb, hűvösebb éghajlatú domb-, hegyvidékeken elsősorban rozst termeltek. Ezt a búzánál hosszabb szárú kenyérgabonát kézzel csépeleték ki, így szalmája alkalmas volt tetőfedésre. Ezeken a területeken tehát főleg a zsúpfedél volt jellemző. Az alföldi búzatermelés szemkinyerési eljárása, a nyomtatás során az amúgy is rövidebb szálú szalma összetöredezett, így ezen a területen gyakoribb volt a náddal történő tetőfedés. A keleti házterület gabonatermelésre alkalmatlan magas hegyei között pedig a fabőséget kihasználva gyakran készítettek zsindelet a tetőfedéshez.

Feladat:

Elemezzük közösen a rajzokat és tárjuk fel az adott terület természeti jellemzőit. Gyűjtsük össze, hogy ilyen környezetben milyen alapanyagok állnak rendelkezésre. Hasonlítsuk össze eredményeinket a következő térkép vagy a tankönyv rendszerező táblázatának első sorával. A gyerekek ennek alapján fogalmazzák meg, hogy száz évvel ezelőtt az ő településükön milyen építőanyagokhoz juthattak hozzá elődeik.

A feladat célja, hogy a gyerekek számára egyértelműen kiderüljön az összefüggés a természeti környezet és az építkezés módja között. Legyenek képesek önállóan megfogalmazni, hogy a paraszti életmód egyik fontos jellemzője a környezettel való teljes összhang és rendelkezésre álló lehetőségek hasznosítása.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Földrajz: Egy építkezési mód elterjedési területének vizsgálata során feltárt természeti körülményeket összevethetjük a földrajzórán tanult táji jellemzőkkel, a domborzati viszonyokkal, a növénytakaróval.

Technika: A gyerekek megismerhetik a falrakási módok több típusát is a térkép segítségével, amelyet makettek készítése során ki is próbálhatnak.

A magyar népi építészet táji jellemzői

A tankönyv négy házterület jellemzőit mutatja be részletesen, az atlaszban azonban a néprajzi szakirodalom által meghatározott mind a hét házterület ábrázolására lehetőség nyílik. Így nemcsak teljes áttekintést tudunk adni a tárgyaló témáról, hanem a gyerekek is könnyebben el tudják helyezni ismereteiket ebben a rendszerben. A térkép bemutat minden jellegzetes háztípust, és mellette megjeleníti annak jellemző tüzelőberendezését is. A szélesebb elválasztó sávok a tankönyvhöz hasonlóan itt is az átmeneti területeket jelölik, ahol két szomszédos házterület jellemzői vegyesen fordulhatnak elő az épületeken. A háztípusok hasonló illetve eltérő jegyeinek összehasonlítását segíti a lap alján lévő összefoglaló táblázat.

Feladat:

Keressék meg a gyerekek a térképen a saját településük helyét, és állapítsák meg, hogy melyik házterülethez tartozik. Készítsenek rajzot vagy fényképet falujuk legöregebb lakóházáról, és ragasszák be a füzetükbe. Gyűjtsék össze azokat az adott házterületre vonatkozó jellemzőket, amelyek még felfedezhetőek ezen az épületen, és érdeklődjék meg, hogy az eltérések milyen időszakban történt átépítés során keletkeztek.

Keressenek olyan fényképeket, könyvekben szereplő képeket, amelyek a 19. század végén, 20. század elején épült parasztházakról készültek. Együtt olvassuk le ezekről a képekről a házak külső jellemző jegyeit, majd határozzuk meg, hogy ezek alapján melyik házterülethez tartozik. Ha ismerjük a ház származási helyét, a térképen könnyen beazonosíthatjuk a területet.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék saját településük népi építészetének jellemzőit, felismerjék a változásokat, az átalakulás folyamatát. Külső jegyek alapján képesek legyenek meghatározni egy-egy épület hozzávetőleges előfordulási helyét.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Technika: Az építkezés témakör ismereteinek könnyebb elsajátításában, azok szemléltetésében nyújthat segíthet a térképen látható épületek formai jellemzőinek, falazatának, tetőszerkezetének elemzése.

Rajz és vizuális kultúra: Épületek rajzolása előtt érdemes megnézni, hogy milyen háztípusok fordultak elő Magyarországon, és ezeknek milyen szembeötlő külső jegyei ragadják meg a gyerekeket. A táblázatban összefoglalt jellemzők alapján maguk is tervezhetnek olyan házakat, amelyek egy-egy házterület külső jegyeit hordozzák magukon.

Cserépedények

A konyha bemutatásakor a gyerekek részletesen megismerhetik a főzés, sütés, tálalás, és élelmiszertárolás cserépedényeit. Ezek az edénytípusok jelennek meg a térképlapon is néhány jelentősebb fazekasközpont megjelölésével. Így lehetőségünk nyílik arra is, hogy megismerjük az adott település fazekastermékeinek jellemző forma-, és motívumkincsét, színvilágát. A tankönyvben szereplő edényrajzok közül néhány származási helyét megkereshetjük a térképen, és összehasonlíthatjuk az edények színezését, mintázatát. Így könnyebben kiemelhetjük egy-egy település fazekasságának jellemző jegyeit. Feltárhatjuk, hogy hol alkalmaztak csak geometrikus mintázatot, hol kedvelték a virág-, és állatmotívumokat (elsősorban madárábrázolást), illetve ezek stilizált változatait. A jellemző színhasználat vizsgálatakor megemlíthetjük, hogy a fazekasok maguk készítették a mázakat a környéken megtalálható, kitermelhető földfestékekből. Ezek választéka meghatározta a területre jellemző színeket is.

Feladat:

A gyerekek által behozott cserépedényeket meghatározásuk után (edény neve, használat módja, alkalma stb.) összevethetjük a térképen látható edényrajzokkal. Ha nem ismert az edény készítésének helye, kereshetünk hasonlóságot a motívumokban, a színezésben, amely segíthet az edény hozzávetőleges származási helyének kiderítésében. Természetesen érdemes ilyenkor beszélni a közelben lévő rendszeres kirakodó vásárokról is, és megvizsgálni, hogy mely körzetből érkeztek ide árusok. A legtöbb fazekasmester évről évre ugyanazokat a vásárhelyeket kereste fel portékájával, amelyek nem estek túl messze lakóhelyétől. A cserépedények szállítása nagy figyelmet, gondosságot igényelt, hosszú úton könnyebben sérültek.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem: A magyar paraszti kerámiára a 18. századtól hatást gyakorolt a habán kerámia szín- és formavilága. A fehér alapon gazdag színvilágú ónmázás edények ólomházas változatait magyar fazekasok is készítették. A habánok, a reformáció radikális, plebejus irányzatát követő vallási felekezet tagjai, akik vallási üldöztetésük miatt a 16. század közepén Dél-Tirolból Morvaországba, majd Magyarországon Pozsony, Nyitra, Trencsén megyébe, Sárospatakra, illetve Erdélybe telepedtek át.

Magyar irodalom: Irodalmi alkotásokban előfordul a paraszti konyha cserépedényeinek neve, amelyek könnyebben értelmezhetőek a térkép rajzainak segítségével.

Bútorok

A szoba berendezésénél megismert bútorok főbb típusait szemlélteti a térkép a ruha-, és edénytárolókon át az ülőbútorokig. A rajzok alatt a bútorok fellelési helyét olvashatjuk. A térképen megjelölt jelentősebb asztalosközpontokkal összevetve következtethetünk a készítésük helyére is.

Kezdetben mindennemű bútorkészítéssel az ácsok foglalkoztak, majd kialakult az önálló bútorkészítő háziipar. Az ácsolt ládák már a 14. századtól elterjedtek a magyar parasztság körében. Elsősorban ruhásládanak, nagyobb méretű változatait gabonatarolónak használták. A ruhatároló ládákat vésett geometrikus mintákkal díszítették, a növényi motívumok csak később, a 19. század második felétől jelentek meg. A fa színezéséhez növényi festőanyagokat alkalmaztak. Az alapot égerfakéreg főzetével vörösré pácolták, a mintázatot cserlével feketítették.

A festett bútorok jelentősége az asztalosmesterek bútorkészítésével nőtt meg. A fenyőfát használó vidékeken a festés elsősorban a nyersanyag hibáinak leplezését szolgálta. A bútorokat virágozással díszítették, amelyhez eleinte földfestékeket, a 19. századtól pedig gyári előállítású festékeket alkalmaztak. A díszítést legtöbbször specialista asszonyok végezték. A festett bútor tetszetős és olcsó volta miatt hamar tért hódított a magyar parasztság körében.

Feladat:

A gyerekek keressék meg a térképlapon a bútorok származási helyeként feltüntetett megyét, és figyeljék meg, hogy melyik bútorkészítő központhoz van legközelebb. Fedezzenek fel hasonlóságot az egy-egy központ környezetéből származó bútorok mintázatában, színezésében.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Rajz és vizuális kultúra: Az ácsolt láda mértani jellegű díszítőelemei között gyakori a sematizált emberábrázolás (háromszög és kör kombinációja), illetve a körző segítségével kialakított, körbe foglalt forgórózsa (rozetta). A geometrikus mintákkal történő díszítés megfigyelése után a gyerekek maguk is tervezhetnek hasonló mintasorokat.

A festett bútorok motívumkincsét elemezve a virágozás két változatát figyelhetjük meg. Az egy szárból szerteágazó szimmetrikus virágmotívumok gyakran egy vázából vagy virágalapból emelkednek ki, önálló bonyolult és ismétlődő kompozíciót alkotva. Másik változatban a virágok egy inda mentén, szintén szimmetrikusan, meghatározott ritmusban helyezkednek el, és gyakran megjelennek mellettük szórt virágok is. Ezeket a motívumszerkesztési módokat a rajzolás és a festési technika alkalmazásával egyaránt kipróbálhatjuk sorminták, terüldíszek tervezésénél.

Szöttesek és hímzések

Az ősbibb eredetű szöttesek és a mintákban rendkívüli gazdagságot mutató hímzések igen nagy változatosságot mutatnak. Ezekből ad ízelítőt a térkép.

A tisztaszoba textíliái között a szedettes szöttesek rúdra való kendőként, dístörülközőként, abroszként, ágytakaróként fordultak elő. Ezeket többnyire takácstól vásárolták, mivel bonyolult készítési technikájukhoz nem volt alkalmas a parasztszövöszek. Természetesen voltak vidékek, ahol az asszonyok maguk is meg tudták szöni a gazdag mintázatú szötteseket. Háziiparként működve többnyire takácsszövöszeket használtak például a beregi falvakban.

Az a vidék, ahol díszes szötteseket készítettek, többnyire a hímzésben is kiemelkedett. A szöttesek komoly eszközigényével szemben a hímzéshez nem kellett más, csak tű és színes fonal, amellyel utólag vitték fel a megszőtt anyagra a mintát. A tisztaszoba szinte minden textíliáját díszíthették hímzéssel.

Egy település, vagy gyakran egy nagyobb néprajzi táj saját motívumkinccsel rendelkezett, amelyet a vidékre jellemző többnyire 2-4 szín használatával alakítottak ki. Az asszonyok emlékezet után, a helyi hagyományokat követve hímezték a mintákat.

Feladat:

Kérjük meg a gyerekeket, hogy hasonlítsák össze a szöttesek, hímzések motívumszerkesztését a bútorfestésnél megismert díszítő eljárással. Vegyék észre, hogy mindkét esetben jellemző a szimmetria, a minták szabályos ritmus szerinti ismétlődése.

Ha valaki a tanulók közül hoz az órára szöttest vagy hímzést, keressünk hasonló mintázatú, vagy színezetű textíliát az atlasz képei között.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Rajz és vizuális kultúra: A bútorfestésnél megismert geometrikus mintázat, illetve a virágzás mellett a hímzések és a szöttesek gyakori motívuma a madár. Hasonlítsuk össze az atlasz képein szereplő madárábrázolásokat (Rábaköz, Decs, Szakmár, Hódmezővásárhely, Debrecen), és figyeljük meg, hogy minden esetben egy virágmotívum részeként jelennek meg.

Tervezzenek hasonló motívumokat a gyerekek, és az előre kiválasztott színek segítségével színezzék vagy fessék a madár- virág kompozíciót. A motívumszerkesztésben ügyeljenek a szimmetriára, ismétlődő motívumok esetén a minták megfelelő ritmusára.

Néhány magyar táj népviselete

A településtípusokhoz hasonlóan az ünnepi viseletek tárgyalására sem kerülhetett sor a tankönyvben. Az atlaszban azonban bemutatunk néhány olyan magyar népviseletet, amely valamely jellegzetes ruhadarabja alapján figyelemre méltó lehet. Minden viseletnél elsősorban ezeket az érdekességeket emeljük ki.

A Rábaköz leggazdagabb viselete a **kapuvári** viselete amelynek polgárosult női változatában a derékvonalat a természetesnél magasabbra helyezték. Az asszonyok a konty fölött drága, gépíhímzéses fehér túll- vagy batisztkendőt viseltek. A Garam mente jellegzetes rövid szoknyás, hosszított derekú női viselete terjedt el **Kéménden**, amit úgy értek el, hogy a vállpántos farpárnát (pofándli) 15-20 cm-rel a derék alá helyezték, és erre akasztották rá a ráncozott szoknyákat. **Kazáron** a Nógrád megyei palóc népviselet egyik jellegzetes változatát találjuk, amelyben fontos szerepe van az új asszony arany-, ezüstcsipke főkötőjének. Az ország legpompásabb viselete volt a sárközi népviselet, amelynek anyagát Lyonból hozatták. Ezt mutatja be a **bátai** viselet. Jellemző a hímzett bársony- vagy bőrpapucshoz hordott bütykös harisnya. A nők pruszlik helyett 3-4 háromszögre hajtott vállkendőt viseltek. Az **éreseksanádi** viselet a sárközihoz hasonló, de annak egy szerényebb változata. Itt a nők pénzermékből készített nyakéket (lázsíás) viseltek, a fejükön hordott fátyol (tekerődő bíbor) végét gyakran hímezték. **Csököly** a fehér, vagy sáfránnyal sárgára színezett gyászöltözetéről vált ismertté. A **kalocsai** viselet a két világháború között élte virágkorát. A nyári fehér gyolcs öltözetdarabokat gazdagon hímezték. Jellegzetes a nők egyenes, két alsó sarkán lekerekített hímzett köténye. **Makón** az alföldi római katolikus mezővárosok polgárosult népviselete jellemző, éppúgy, mint **Jászberényben**. Itt a menyecskék a kontyukra erősített főkötőre fehér csipkefátylat tettek, amit a nyakukon piros szalaggal lazán átkötöttek. A református alföldi mezővárosok jellegzetes viselete található **Debrecenben**. A nők karcsú derekú, hosszú szoknyát viseltek. A férfiak kék vagy fekete posztóruháját fémgombokkal díszítették, struccollas kalapot hordtak. A **tiszháti** népviselet nagyon hasonlított a debrecenihez. A **mezőkövesdi matyó** viseletben a férfinépek lobogós ujjá rendkívül gazdagon hímzett. Csúcsos kis kalapot, lehajtott gallérú posztómellényt és kötényt (surc) viseltek. Az erdélyi viseletek közül kiemelkedik a **torockói** népviselet nemes kelméivel, az úri-polgári ruhatárhoz közelálló darabjaival. A férfiak abaposztóból készült csizmanadrágot, a borjúszerű ing fölé bunda-lajbit viseltek. A lányok aranycsipkével borított fekete bársonykoronáját hímzett szalagokkal aggatták körül. A **kalotaszegi** viselet jellegzetes női ruhadarabja a muszuj. Ez a fekete klottból készült, ráncozott szedett, alján széles színes posztóbéléssel díszített szoknya elől nincs összevarrva. Két alsó csücskével az övbe tűzve viselték. A **székelyföldi** férfiak posztóból készült harisnyája a Mária Terézia által felállított határőrszervezet előírásai alapján szinte egyenruhává vált, amelyen a posztószegés színei a katonai besorolást jelölték. A moldvai **csángó** nők a főkötőre (kerpa) kerparuhát borítottak, hosszú inget és gyapjúszőtt lapszoknyát (katrinca) viseltek, amit háziszövésű keskeny öv (bernéc) fogott össze. A férfiak is hosszú, kívül viselt inget hordtak.

Munkamegosztás a paraszti gazdaságban

Ez a térképlap az éves paraszti munka legfontosabb területeit ábrázolja. A gabonamunkák közül a szemkinyerési eljárások jelennek meg, amelyek a természeti körülményekhez történő igazodást szemléltetik.

Az alföld száraz, meleg vidékein elsősorban búzát termeltek. Itt a gabonaföldek végén készítettek szérút, és a szabad ég alatt, lovak segítségével, nyomtatással nyerték ki a gabonaszemeket a kalászból. A Felföld csapadékosabb, hűvösebb éghajlatú területei inkább a rozstermelésnek kedveztek. A learatott gabonát igyekeztek mihamarabb fedett helyre szállítani. A nagyméretű csűrőkben kézzel csépezték ki a rozskévéket, amelynek szalmáját tetőfedéshez (zsúp) használták.

A Tokaj környéki hegyvidék rendkívül alkalmas szőlő termelésére, és minőségi bor készítésére. Ezért jelenik meg ezen a vidéken a paraszti munka másik jelentős területe, a szőlőtermelés. Természetesen ezen kívül számtalan neves borvidéken, és minden arra alkalmas területen, még az alföldi homokbuckákon is folyt szőlőtermelés, eltérő minőségű eredménnyel.

Az erdélyi hegyvidékek csapadékos hűvös időjárása főleg az állattartásnak kedvezett. A legelők nyáron ellátták a nyájukat, a kaszálók pedig a téli takarmányozáshoz szükséges szénát biztosították. Ezen a területen a szénagyűjtés legalább olyan fontos feladat volt, mint a síkvidékeken az aratás.

A térkép két oldalán a földrajzi helyhez nem köthető, mindenütt jelenlévő munkák nemek szerinti megoszlása követhető nyomon. A nők feladatai közé tartozott a család ételmezése (főzés, kenyérsütés, baromfik ellátása), a családtagok ruházatának előállítás (kendertermelés, fonalkészítés, szövés, a vászonruhák megvarrása), és a részvétel a mezőgazdasági munkában, a vetemények gondozása. A férfiak elsődleges feladata a mezei munka elvégzése, az állatok gondozása volt, de ők gondoskodtak a ház körüli tevékenységek ellátásáról, a szerszámok javításáról is.

Feladat:

A gyerekek az 5. évfolyamos tankönyv segítségével részletezzék tovább a nemek szerinti munkamegosztást a korok szerinti feladatok elkülönítésével. Az atlasz képeit kiegészítve a vázlatfüzetükbe rajzolják le, hogy az ő korosztályuknak és nemüknek megfelelően milyen munkát kellett volna elvégezniük egy hagyományos felépítésű paraszti családban. Keressék meg a térképen saját településük helyét, és határozzák meg, hogy a középben látható képek által ábrázolt főbb gazdasági tevékenységek (gabonatermelés, állattartás, szőlőtermelés) közül melyik volt jellemző az ő szülőföldjükön a 20. század elején.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Földrajz: Beszéljessünk egy adott terület éghajlati viszonyai és az ott termelhető növények igényeinek összefüggéséről. Hogyan határozza meg a természeti környezet és az időjárás a gazdálkodást?

Gazdasági épületek: udvari terménytárolók, istállók, ólak

A gazdálkodó ember életmódjának legfontosabb tartozékai voltak a gazdasági épületek. A cséplés, a gabonátárolás helye, az állattartás épületei legalább akkora vagy nagyobb helyet foglaltak el a telken, mint a lakóház. A térkép a csűr, a gabonátároló építmények (gabonás, hombár, szuszék, góré), az istálló és az ólak különböző formáit mutatja meg az ország különböző vidékein. A gyerekek ízelítőt kapnak az azonos funkciójú építmények tájanként eltérő változataiból.

Feladat:

Kutassák fel a gyerekek, hogy saját településük portáin milyen gazdasági épületek állnak, illetve a 20. század első felében milyen gazdasági épületek voltak jellemzőek. Készítsenek fényképet vagy rajzot elsősorban a régebbi épületekről, és ragasszák be a füzetükbe. Írják alá, hogy mi az épület neve, mire használják most, mire használták régen. Vessék össze a térkép rajzaival, és keressenek hasonlóságot.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék meg a gazdasági épületek különböző típusait, és tárják fel, hogy lakóhelyükön milyen gazdasági épületek találhatóak, illetve milyenek maradtak meg a 20. század elejéről.

Vizsgálják meg, hogy ezek az épületek milyen anyagból, milyen módon készültek, van-e hasonlóság a ház építési módjával.

Figyeljük meg, hogy az állattartás épületei anyagukban, formájukban hogyan igazodnak a bennük tartott állatok igényeihez. Pl.: a nagytestű jószágok tartására gyakran a lakóházhoz hasonló erősségű építményeket készítettek, míg a szárnyasok ólja jóval egyszerűbb kivitelű volt. Ezzel kapcsolatban világítsunk rá az állatok haszna és értéke közötti különbségre is.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom: Gyakran fordulnak elő irodalmi szövegekben gazdasági épületek nevei. Könnyebben megértik a gyerekek a magyarázatot, ha képen is meg tudjuk mutatni ezeket.

Technika: A grafikus ábrázolás lehetővé teszi, hogy az építmények szerkezetét megvizsgáljuk. Különösen jól elemezhető a csűr rajza, amelyen fel tudjuk tární az épületek faszervezetét.

A sövényfalú, tapasztott gabonátároló makettjét el is készíthetjük.

Rajz és vizuális kultúra: Az anyagszerűség (vessző, deszka, szalma stb) vonalas rajzzal történő ábrázolásához segítséget nyújthatnak a térkép ábrái.

Pásztorkodás

A földművelés mellett a gazdálkodó élet másik nagy területe az állattartás. A nagyszámú nyáj, amelyet gazdáik pásztorokra bíztak, rangot, vagyont is jelentett. A térképen felül a tavasztól ősziig az állatokat őrző pásztorok jelennek meg tekintélyük sorrendjében. A sor végén a szarvasmarhákat és a disznókat naponta a legelőre hajtó csordás és csürhés áll. Ők a pásztorok rangsorában legalul helyezkedtek el.

A térkép jobb szélén az őshonos magyar állatfajtákat találjuk. A parlagi ló, a szürkemarha és a rackajuh mellett már csak a mangalica sertést tudjuk megmutatni. Elődjei, a réti, illetve a szalontai disznó már kihaltak.

A térképlap alsó részén balra a pásztorokutyák, jobbra pedig a pásztorok kedvelt hangszerei láthatóak. A különböző szilajon, félszilajon tartott nyájak más-más legelőt igényeltek. A lovak és a szarvasmarhák a szabad, nagyterületű füves mezőket kedvelték. A juhokat nyáron a dúsabb fűvű hegyi legelőkre is felhajtották. A disznók pedig a vaddisznókhöz hasonlóan a lápos réteket, makkoltatásra alkalmas erdőket kedvelték.

A térképen a nyájakat a pásztorokkal mutató életképek mellett azok a jellegzetes tárgyak szerepelnek, amelyeket a pásztorok használtak, és legtöbbször maguk is készítettek, faragtak, díszítettek. A kanászoknak a baltára nemcsak a farkasok ellen volt szükségük, hanem a sokszor megvadult disznókat is ezzel tartották féken. A szaruból faragott sótartót, a vízmerítéshez, iváshoz használt fa ivócsanakot faragással díszítették. A csikósok a karikásostor nyelét míves féंबरakásokkal látták el, a gulyások az elhullott tüllökből készítettek gazdagon díszített ivóedényt. A juhászok maguk faragták a kampós végű juhászbótot, és a pásztorokészségben a tűzgyújtáshoz szükséges eszközök: a tűzcsiholó acél, és a kova, tapló tartására szolgáló bőrzacskó mellett bőrből készült bicskatok, és gyakran fatokba helyezett tükör volt.

Feladat:

A gyerekek válasszák ki, hogy melyik pásztorokutyája milyen nyáj mellett segítette a pásztorok munkáját. Tulajdonságaik alapján indokolják meg a választást.

Beszélgessünk közösen a pásztorok tárgyairól. Melyik milyen anyagból készült, mire használták?

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem: A pásztorokó életforma kapcsán a téli, nyári legelők, szállások megismerésének útján bemutathatjuk őseink életmódját.

Rajz és vizuális kultúra: A pásztorfaragások díszítményeit felhasználva a gyerekek maguk is rajzolhatnak hasonló motívumokat.

Ehhez a feladathoz jól használható Kútvoľgyi Mihály: *Fénybojtár – pásztorok hagyatéka* című könyve.

A tavaszi ünnepkör szokásai

Ezen a térképlapon a hatodik évfolyamos tananyagban szereplő tavaszi népszokások meglétét vagy hiányát figyelhetjük meg az ország különböző területein.

A virágvasárnapi szokások közül a kiszehajtást, a villózést, illetve a barkaszentelést mutatja a térkép. A húsvéti ünnepkörből az ételszentelés, a határjárás és a locsolkodás szokása jelenik meg. A fehérvasárnapi komatálküldés, a Szent Márk-napi búzaszentelés után pedig a pünkösdi szokások: a pünkösödölés, a pünkösdikirályné-járás, a pünkösdikirály-választás látható a térkép archív fotóillusztrációin.

Nem jelöli a térkép külön jellel az országosan ismert népszokásokat, illetve a felekezetekhez köthető szokásokat, mert ezek a vallásfelekezeti térképen (4-5. oldal) nyomon követhetőek.

A térkép mellett egy rövid összefoglaló táblázat is segít a szokások elterjedésének beazonosításában.

Feladat:

A fotók származási helyeként megjelölt megyéket megkeresve a térképen a gyerekek a jelölések segítségével állapítsák meg, hogy még milyen más tavaszi népszokások éltek abban a megyében.

A megyénként színezéssel jelölt szokások (komatálküldés, kiszehajtás) területét vessék össze a vallásfelekezeti térképpel, és állapítsák meg, hogy milyen volt a többségi vallás ezeken a területeken.

Ugyanezt az összehasonlítást megtehetik a nemzetiségi térképpel is (6-7. oldal) minden szokással kapcsolatban. Megállapíthatják, hogy mely szokások voltak ismertek csupán egy nemzetiség körében, és melyeket gyakorolt egyszerre több nemzetiség is. Ebben az esetben fölfedezhető-e vallási azonosság a többféle nemzetiség esetében?

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Ének-zene: Az énekórákon megtanult szokásdalok ismereti háttérét szemléletesebben tudjuk bemutatni, ha azt is látják a gyerekek a térképen, hogy ezeket a szokásokat az ország mely területein gyakorolták.

Magyar irodalom: A népköltészet témakörben megjelenő szokásszövegek származási helyének beazonosításában segítségünkre lehet a térkép. Egyben azt is megfigyelhetjük, hogy ezen a területen milyen más népszokások éltek.

A téli ünnepkör szokásai

Az ötödik évfolyamban tanult téli ünnepek, jeles napok közül megjelenik a térképen a katolikus vidékekre jellemző betlehemezés, és a protestáns területeken élő kántálás szokása.

A Mikulás-járás és a Luca napi szokások mellett a karácsony szenteste a házakat körbejáró pásztorok vesszőhordását, az István napi regölést, és az Aprószentek napi vesszőzést ábrázolja a térkép archív fotók segítségével.

Végül az óév-búcsúztató, újév-köszöntő szokások mellett a farsangi hagyományokra láthatunk példát.

Ez a térképlap felépítésében teljesen megegyezik a tavaszi népszokásokat bemutató térképpel. Az ott felsorolt feladatok és a tantárgyi koncentráció lehetőségei éppúgy alkalmazhatóak a téli ünnepkör szokásainak térképére is.

Néprajztudósok

Az atlasz utolsó oldalán a 19-20. század fordulójának jeles néprajztudósai láthatóak. Sokan közülük más tudományterületek kiemelkedő kutatói is voltak.

A tantervben az ismeretanyag elsajátítására adott 18 óra lehetőséget ad arra is, hogy minden órán megismerkedjünk az itt bemutatott 18 tudós egyikével.

A gyerekek rövid beszámolóikban mutathatják be életútjukat, kutatási területüket, elért eredményeiket, megjelent műveiket. Ezeket az írásban is elkészített munkákat figyelembe vehetjük a tantárgyi teljesítmény értékelésekor.

A felkészüléshez elegendő információt tartalmaznak a Magyar Néprajzi Lexikon idevonatkozó szócikkei.

Célszerű egy-egy tudós életrajzát akkor bemutatni, amikor az általa kutatott területről esik szó az órán. Ehhez előre készíthetünk magunknak egy beosztást az egész tanévre vonatkozóan.

Ha órán nem jut idő a tudósok bemutatására, az elkészült beszámolókat összegyűjthetjük egy dossziéban, amit bárki elolvashat.

A kutatók ismerete más tantárgyak szempontjából sem elhanyagolható, hiszen közülük többeknek a nevével találkozhatnak a gyerekek magyar irodalom-, énekzene-, művészettörténet-, természetismeretórákon is.